

Szűts István Gergely

Visszacsatolt piacok?

*A Herendi Porcelángyár kereskedelmi kapcsolatai
Észak-Erdélyben 1940–1944 között*

A második bécsi döntést¹ követő hetekben a hadsereg alakulatain és a közigazgatást kiépíteni hivatott tisztviselőkön kívül magánszemélyek és magánvállalatok képviselői is igyekeztek minél előbb kapcsolatba kerülni a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területekkel.² A Magyar Királyi Honvédség 1940. szeptember 5-én lépte át a korábbi román–magyar államhatárt, és az ezt követő hetekben folyamatosan birtokba vette az ország számára kijelölt területeket. A magyar hatalom kiépülése során a visszatért területeken – a várható konfliktusok miatt – a bizonytalan közállapotokra való hivatkozással meghatározatlan időre katonai közigazgatást vezettek be.³ Ennek szervezeti kereteire és történeti részleteire nem kívánunk jelen tanulmányban kitérni, ám azt fontos megjegyezni, hogy az első néhány hétben számos olyan korlátozás került bevezetésre, amelyek akadályozták vagy legalábbis megnehezítették az anyaország és a visszatért területek között kialakuló kapcsolatokat.

Az utóbbi évtizedben a 20. századi magyar történelem e sokáig elhallgatott időszakát szerencsére immár számos aspektusból vizsgálták. Ennek köszönhetően mára feldolgozott az impériumváltás politika- és hadtörténete, valamint az Észak-Erdélyben végbement nagyobb társadalmi és gazdasági átalakulások kérdése.⁴ Külön említést érdemelnek azok a kutatások, amelyek egyes mikrotársadalmi folyamatokra, így például a határváltozást személyesen átéltek emlékezetére fókuszálnak.⁵ Ettől függetlenül az impériumváltást követő mindennapok története, az egyéni és közösségi stratégiák vagy éppen a piaci kapcsolatháló újjaszervezésének folyamatai továbbra is nagyrészt feltáratlanok. Pedig a hivatalos állami apparátus kiépülése mellett a magán- és az üzleti szférában is rögtön megindul-

¹ Az úgynevezett második bécsi döntés (kihirdetve: 1940. augusztus 30.) értelmében Romániától Magyarországhoz került több mint 4300 km²-nyi terület, az ott élő mintegy 2,5 millió lakossal együtt.

² A második bécsi döntéssel visszakerült úgynevezett Észak-Erdély soha nem alkotott sem földrajzi, sem közigazgatási egységet. A kifejezés az 1940 és 1944 között Romániától visszakerült területek összefoglaló megnevezése lett.

³ Az 1940 szeptembere és novembere közötti katonai közigazgatásról és annak mindennapjairól: Illésfalvi 2004; Sebestyén – Szabó 2008; Szavári 2004.

⁴ „Kis-magyar világ” *Észak-Erdély 1940–1944 között* néven egy külön gyűjtemény található recens történeti tanulmányokból a következő oldalon: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=66&k=5> (Utolsó letöltés: 2012. szeptember 30.) Emellett Ablonczy Balázs ad átfogó képet az 1940 és 1944 közötti esztendőkről: Ablonczy 2011.

⁵ Hámori 2006; Osgyáni 2003.

tak és egyre bővültek azok a keresztkötődések, amelyek átszöttek és működőképessé tették a hétköznapokat. Észak-Erdély „hosszú távú” integrációjának folyamatai tehát nem csak a közigazgatás kiépülésében, hanem például a gazdaság működőképességében is tetten érhetőek. Tanulmányunkban egy magyarországi vállalat észak-erdélyi kereskedelmi kapcsolatainak keresztül próbáljuk meg végigkövetni e négy esztendő, bemutatva a cég üzleti stratégiáját, partnereit, valamint a porcelántárgyak iránt mutatkozó kereslet alakulását.

Az 1826-ban alapított Herendi Porcelángyár első száz esztendeje sikereket és nehézségeket egyaránt hordozott. Az 1870-es évek közepétől a millenniumig a nehézségek kerültek túlsúlyba. A változó európai piacok és a növekvő fogyasztási igények keltette konjunktúrába a vállalat akkori vezetői nem tudtak sikeresen bekapcsolódni, emiatt 1895-re csőd közeli helyzetbe került a porcelángyár. Ekkor érkezett Farkasházy (Fischer) Jenő, aki meghirdette a művészi értékekhez való visszatérést. 1923-ig művészi értelemben mindezt sikerült is megvalósítania, azonban a komoly strukturális átalakítások halogatása miatt pénzügyi oldalról a gondok megmaradtak.⁶ Ekkorra tehát elkerülhetlenné vált, hogy a Herendi Porcelángyárat részvénytársasági formába alakítsák át.⁷ A részvénytársaság alapítói a hagyományok és szakmai alapelvek tiszteletben tartása mellett egyetértettek abban, hogy a világpiacon csak lényegesen hatékonyabb üzletpolitikával és a minőség következetes szem előtt tartásával lehet sikereket elérni. Ennek köszönhetően szélesebb kínálattal és jól szervezett értékesítési hálózattal igyekeztek a hagyományos európai piacok mellett a magyarországi piac felé is nyitni. A Herendi Porcelángyár a dísztárgyakon és reprodukciókon kívül az 1920-as évek közepétől, különösen a hazai közönség körében, nagy sikereket ért el új kisplasztikáival, figurális alkotások készítésével. A gyár vezetése jól mérte fel a növekvő magyarországi fogyasztási igényeket és a luxustermékek mellett mind nagyobb számban kezdett gyártani díszmű- és használati tárgyakat. Bár az I. világháborút követően a magyarországi középosztály helyzete jelentősen

⁶ A herendi porcelángyár dualizmus korabeli történetéről: Szűts 2011.

⁷ 1923. július 24-én délután 6 órakor a Mobil Bank Rt. budapesti irodájában tartotta meg első közgyűlését a Herendi Porcelángyár Részvénytársaság. Az alakuló közgyűlés kimondta, hogy a részvénytársaság 500 millió korona alaptőkével jön létre, ami 1 millió 250 ezer darab, egyenként 400 korona névértékű részvényre oszlott. Az igazgatóságnak minimum hat, maximum huszonnégy tagja lehetett az alapszabály szerint. Az alapítás pillanatában Farkasházy Jenőn kívül tizenöten kerültek az igazgatóságba: halasi Fischer Ödön közigazdász, a Cobden Szövetség és a *Világ* folyóirat egyik alapítója; Horváth Béla, Veszprém város főügyésze; Layer Károly, az Országos Iparművészeti Múzeum főigazgatója; Pfeifer Ignác egyetemi tanár, 1820-tól az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. kutatólaboratóriumának vezetője; Hédeváry Lehel ügyvéd, újságíró, országgyűlési képviselő; Várady Gábor ügyvéd; Salusinszky Gyula, a Lloyd Bank alelnöke; Pálmai Lajos közjegyző, politikus; Sebestyén Arnold újságíró, az *Est* lapok igazgatója; Csécsy József (mindössze egy napig); Farkasházy Zsigmond ügyvéd, országgyűlési képviselő. Rajtuk kívül a következő négy további igazgatósági tag cégbíróági bejegyzése még folyamatban volt: Hubay Jenő hegedűművész, a Magyar Zeneművészeti Akadémia elnöke; Fónagy Aladár, a Mobil Bank igazgatója; Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója és Végh Gyula, a Magyar Iparművészeti Múzeum főigazgatója.

romlott, mégis sokan ragaszkodtak korábbi szokásaikhoz, például az önreprezentációhoz, azoknak a polgári szokásoknak és tárgyakkal a megtartásához, amelyek még egy bérkaszárnya belső udvarára néző lakásban is hűen ki tudták fejezni a család (egykori) látható és láthatatlan értékeit. A „családi ezüstöt” nemcsak az abban rejlő anyagi érték, hanem annak szimbolikus jelentősége miatt is igyekeztek az utolsó pillanatot megőrizni.⁸

Trianon után a Romániába került egykori magyar középosztály helyzete némileg másképpen alakult. A kisebbségbe szorult, politikai és gazdasági szankciókkal, valamint számos hátrányos megkülönböztetéssel sújtott közösségeknek több időre volt szükségük ahhoz, hogy helyzetük rendeződjön. Az egyik alapvető problémát az jelentette, hogy az állami alkalmazottak elbocsátása és kiutasítása miatt az erdélyi magyarság elveszítette a gerincét jelentő középosztályának jelentős részét. Az Erdélyben maradtak közül pedig a megváltozott lehetőségek miatt kevesen tudták korábbi életmódjukat fenntartani. Ez természetesen hatással volt mindennapi életvitelükre, fogyasztási szokásaikra is. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy ezekben az évtizedekben a herendi porcelán kiszorult volna a romániai piacról.

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az 1940 előtt külföldi, majd a második bécsi döntés következtében belföldi piaccá váló Észak-Erdélyben milyen stratégiák szerint alakította üzleti kapcsolatait a Herendi Porcelángyár Rt. A minőségi porcelánokat készítő vállalkozás üzletpolitikája kapcsán fontos feltárni a másik fél, tehát a helyi kereskedők és vásárlók igényeit is. Üzleti kapcsolataik nemcsak a visszacsatolt területek gazdasági működéséhez, hanem a porcelántárgyak iránti kereslethez, fogyasztási igényekhez is új információkkal szolgálhatnak.

A HERENDI PORCELÁNOK ROMÁNIÁBAN

Az I. világháborút megelőző évtizedekben a Herendi Porcelángyárnak elsősorban Nyugat-Európában sikerült értékesíteni termékeit.⁹ A történeti Magyarországon a fővárosi viszonteladók, valamint az arisztokrácia és a nagypolgárság révén természetesen Erdélybe is kerültek herendi porcelánok, a gyár azonban az I. világháború előtt alig rendelkezett hazai üzleti kapcsolatokkal, kiterjedt viszonteladói hálózattal. Az 1923-ban megalapított részvénytársaság ezen kívánt változtatni és nemcsak Magyarországon, hanem a Monarchia utódállamaiban is kereskedelmi kontaktusokat létesíteni. A két világháború közötti időszakban így az egyéni megrendelők mellett több száz kereskedővel és viszonteladóval, köztük jó néhány romániai székhelyű vállalkozással is üzleti kapcsolatot alakítottak ki. Ezekben az években két bukaresti céget leszámítva, leginkább erdélyi magyar kereskedőkkel vették fel a kapcsolatot és közülük néhányal hosszan tartó megállapodásokat

⁸ A dísz tárgyakkal a polgári értékrendben elfoglalt helyéről és szerepéről: Gyáni 1992; Hanák 1992; Darvas 1938.

⁹ Szűts 2011: 55–70.

is sikerült kötniük. Sajnos az egyes vállalkozások forgalmi mutatói alig ismeretek, így csak néhány jelentésből, megrendelőlevélből következtethetünk egy-egy kereskedés üzletpolitikájára, illetve a helyi fogyasztási igényekre.

A romániai exporttal kapcsolatban fontos kiemelni egy olyan jelentést, amely a világválság kirobbanása előtt néhány hónappal, 1929 kora nyarán a porcelángyár vezetésének kérésére készült.¹⁰ E szerint az adott időszakban Erdély területén öt városban hét kereskedővel álltak kapcsolatban, közülük azonban csak a kolozsvári Kovács P. és Fiai,¹¹ illetve az aradi Szabó Albert számítottak megbízható partnernek.¹² E két cég közül Szabóék nemcsak rendszeres megrendeléseik és határidős fizetéseik, hanem jelentős áruraktáruk miatt is kiemelten fontos szerepet játszottak a romániai exportban. Az 1920-as évek közepétől ugyanis a Romániában értékesített áru meghatározó része, különösen a Bukarestbe tartó szállítmányok, hosszabb-rövidebb ideig e cég raktáraiba kerültek.

Mindkét kereskedés megbízható partnernek számított Herenden, mivel más cégektől eltérően rendszeresen rendeltek, és szinte minden alkalommal határidőre ki is egyenlítették számláikat. Kovácsék feltételezhetően ennek köszönhetőek, hogy a kincses városban 1940 előtt egyedi forgalmazói joggal bírtak. A többi romániai városban a porcelángyár nem szívesen kötött ilyen hosszú távú szerződést, egyrészt a kisebb forgalom, másrészt a kevésbé megbízható partnerek miatt. A temesvári, a nagyváradi és a brassói porcelánkereskedőknél ugyanis a hitelezések miatt néhány év alatt jelentős kintlévőség halmozódott fel, amelyet az adósok nem tudtak vagy nem is akartak kiegyenlíteni.

A makrogazdasági változások, valamint a két ország közötti hűvös diplomáciai viszony igen érzékenyen érintették a fogyasztási cikkek gyártóit és forgalmazóit, ami különösen igaz volt a porcelán esetében. Mivel a Romániába exportálható késztermékek, így a porcelán arányát és darabszámát is a két ország közötti megállapodások rögzítették, ezért a hazai gyártók, köztük a Herendi Porcelángyár Rt. is csak a számára kijelölt mennyiségben szállíthatott árut a határon túlra.¹³ Az exportra szánt termékeket kétféle szempont alapján, érték- és súlykontingens szerint határozták meg. Az egyes vállalatok ezek figyelembevételével köthettek

¹⁰ MNL VeML XI.46.c.cc. II. 403. Exporttal kapcsolatos vegyes iratok, 1929.

¹¹ A Kovács P. és Fiai cég 1940 és 1944 között a kolozsvári Mátyás király tér 8. szám alatt működött díszműáru kereskedését. MNL VeML XI.46.c.cc. II. 420. tétel. A Kovács P. és Fiai céggel folytatott levelezés, 1927.

¹² Szabó Albert porcelánkereskedői tevékenysége mellett az aradi (magyar) közélet meghatározó személyisége volt. Az 1930-as évek közepén például a romániai sportbajnokságokon, nemzeti-ségi csapatként sikereket elérő Amefa Arad Sport Egyesület elnöki posztját is betöltötte. MNL VeML XI.46.c.cc. II. 416. tétel, A Szabó Albert céggel folytatott levelezés, 1927–1941.

¹³ Ahogy az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában, úgy 1918 után is meglehetősen szűk volt a magyarországi porcelángyártás piaca. Igaz, hogy az 1920-as évek első felében jó néhány új alapítású vállalkozás jött létre, azonban ezek közül a belföldi piacon csak az 1922-ben létrehozott Gránit Porcellán- és Kőedénygyár Rt. tudott a már meglévő vállalatok mellett (Hollóházi Porcelángyár Rt., a Budapesti Zsolnay-féle Porcelán- és Fayence Rt.) részesedést szerezni. A gazdasági nehézségekkel küzdő ágazaton belül ezekben az évtizedekben is, különösen 1933 után, elsősorban a Herendi- és a Zsolnay-gyár tudta termékeit külföldön is értékesíteni.

üzletet. Sajnos nem ismert az 1920-as évek első felének Romániába irányuló porcelánexportja, annyi azonban bizonyos, hogy az 1929-től induló világválság következtében visszaeső kereslet komoly likviditási problémákat okozott a hazai porcelániparban. Ebben a helyzetben át kellett értékelni a herendi vállalat üzletpolitikáját, és lehetőség szerint nyitni a korábban kevésbé preferált partnerek felé. Románia esetében így 1934-től a herendi gyár is számos új kereskedő közeledésére reagált, igaz, közülük csak egy-két állandó, megbízható ügyfél került ki. E néhány kereskedés közül megemlítendő az 1936-ban ismételten felkeresett, korábban fizetési nehézségekkel küzdő nagyváradai Deutsch K. I. cég, amely végül egészen a „kis magyar világ” végéig megbízható viszonteladója maradt a cégnek.¹⁴

A két világháború közötti évtizedekben Erdély nagyvárosai közül Kolozsvárott, Temesváron, Brassóban, Nagyváradon és Aradon sikerült, igaz, eltérő ményiségben, viszonteladókön keresztül herendi porcelánt értékesíteni. (A második bécsi döntés értelmében Temesvár, Brassó és Arad Romániánál maradt, ezért jelen írásunkban az itt működő cégekkel nem foglalkozunk.) A romániai értékesítés kapcsán felmerülhet egy olyan, a forrásadottságok miatt egyébként megválaszolhatatlan kérdés, hogy kik, milyen nemzetiségűek, vajon kizárólag csak magyarok vásároltak-e Magyarországról származó porcelánt. Feltételezhetően a magyarok körében lényegesen kelendőbbek voltak a „hazai” alkotások. Mind ezt amiatt is gondoljuk, mert elsősorban a jelentős magyar lakossággal rendelkező városok magyar érzelmű kereskedői árusították a porcelánt.

Mint korábban már említettük, a Trianon után a Romániához került területeken maradt, korábban tehetősebb, polgári értékrend szerint élők a tömeges deklaszálódás, az új állam bizonytalan gazdasági és politikai helyzete miatt egyre kevesebbet költöttek luxuscikkre. Aki mégis úgy döntött, hogy herendi készleteit bővíti, vagy újonnan vásárol, az a legtöbb esetben hosszadalmas és költséges vámügyintézésre és szállításra számíthatott. Mivel a porcelán dísz- és használati tárgyakra (étkezészetekre, kisebb figurákra, nipekre) ezekben az évtizedekben is szükség volt, a keletkezett űrt Romániában újonnan létrejövő vállalatok igyekeztek betölteni.

A romániai porcelángyárak közül az 1930-as évek végén a kolozsvári Iris Kerámia Iparvállalat számított Herend egyedüli konkurenciájának. A második bécsi döntést követően a gazdasági életben meghirdetett revízió ellenére, az 1922-ben alapított vállalkozás vezetésében még 1941-ben is szinte kivétel nélkül román nemzetiségű személyeket találunk.¹⁵ A helyzet a következő évek-

¹⁴ A Deutsch Károly Ignác által vezetett üveg- és porcelán-nagykereskedés már az I. világháborút megelőző évtizedekben, nemcsak Nagyváradon, de országos viszonylatban is ismert és jelentős cégnek számított. Névadója a századfordulótól kezdve a hazai porcelánkereskedők szakmai szervezetének (Magyar Üveg- és Porcelánkereskedők Egyesülete) elnökségi tagja volt. Vállalkozását 1913-ban jelentősen bővítette azzal, hogy a Feketeerdő Üveggyárral egyesülve 700 ezer korona alaptőkéjű részvénytársaságot alapított. Ezzel egy kézbe került a gyártás és az értékesítés. *Magyar Üveg- és Agyagüjség* 1913. 7. 3. A cég központja és porcelánárúháza 1940 és 1944 között Nagyváradon, a Hlatky Endre utca 4. szám alatt volt található.

¹⁵ *Nagy Magyar Compass* 1941–1942: II. 431.

ben sem változott, de a vállalat hivatalos neve ezután kiegészült a román szóval, így lett Iris Román Kerámiai Iparvállalat Rt. Jóllehet ez a gyár minőségben nem tudott versenyre kelni a herendi termékekkel, olcsó használati tárgyai a városi polgárság körében 1940-ig, sőt, ezt követően is igen vonzóknak bizonyultak. Romániában az Irisen kívül működő néhány vállalkozás nem tudta teljesen lefedni a piacot, főleg a minőségi gyártmányok terén, így a két világháború közötti évtizedekben is volt kereslet import, köztük herendi porcelánra.

A fennmaradt üzleti levelezésekből kiolvasható, hogy az erdélyi porcelánkereskedők ezekben az évtizedekben a szigorodó kvóták miatt kisszámú, elsősorban használati és apróbb dísz tárgyak beszerzését tudták vállalni. Mivel a forgalom kiszámíthatatlan volt, ezért a kereskedők és a herendi porcelángyár is arra törekedett, hogy egy-egy városban lehetőség szerint csak egy partnercég árusíthassa termékeiket. Ez a legtöbb település esetében a visszafogott kereslet miatt nem is okozott problémát, konkurenciaharc egyedül Kolozsvárott alakult ki. Itt az 1920-as évek végén a már említett Kovács P. és Fiai mellett egy bizonyos Szegő úr által irányított, Librăria Lepage díszműáru- és könyvkereskedés – hosszas egyeztetést követően – 1926-ban hivatalos viszonteladói státust kapott. Ennek ellenére két évvel később írott levelükben már azt nehezményezték, hogy a megállapodás ellenére a szomszédos üzletbe is érkezik herendi áru, ami természetesen jelentős bevételkiesést okoz számukra. Mivel Szegő szerint boltja jobb értékesítési mutatóval rendelkezik, kérte az egyedárusítási jog újbóli kihirdetését. A herendi porcelángyár vezetése válaszában leszögezte, ők is törekednek arra, hogy településenként lehetőség szerint minél kevesebb kereskedés forgalmazza termékeiket, azonban kizárólagosságot, különösen ilyen nagyváros esetében csak bizonyos idő és folyamatosan jó forgalom után tudnak biztosítani.¹⁶ Az esetből úgy tűnik végül Kovácsék jöttek ki jobban, hiszen velük ellentétben a Lepage kereskedéssel a következő évek megrendelési könyveiben már nem találkozhatunk.

A romániai, azon belül is az erdélyi késztermékpiacon való folyamatos jelenlétet leginkább a változó fogyasztói igények, a két ország között fennálló kvótarendszer, a hosszan elhúzódó vámügyintézés, valamint a valuta-átutalások nehezítették. Az 1930-as évek végén több hónapig is eltarthatott, amíg a herendi gyár exportőrként megkapta a romániai importőre által átutalt járandóságát.¹⁷

¹⁶ „Csak egy-két éves üzleti összeköttetés útján szerzett megfelelő tapasztalatok (úgy a forgalom, mint a lebonyolítást illető pontosságot illetőleg) alkalmasak arra, hogy egy kizárólagosságot illető megállapodásba mindkét fél nyugodtan belemehessen.” MNL VeML XI.46.c.cc. I. 419. A Librăria Lepage céggel folytatott levelezés, 1928.

¹⁷ Az Angol–Magyar Bank Rt. 1938. júniusában a következő felvilágosítást adta a romániai import-export valutaügymenetéről. „A lei követelések átutalása Magyarországra a következőképpen történik. Amikor a román importőr megkapja a pengővásárlási engedélyt a Román Nemzeti Banktól és egy magyar behozatali cég megfelelő pengő összeget a Román Nemzeti Bank számlájára valamely megbízott magyar pénzügyintézetnél befizetett, a Román Nemzeti Bank az illetékes román pénzügyintézettől és a román exportadatok birtokában megvásárolja a szükséges pengő összeget, amit neki a Román Nemzeti Bank rendelkezésére bocsát. Az így megvásárolt pengő összeg visszautalására a román intézet megbízást ad a Román Nemzeti Banknak, mely a pengő összeget a megbízott magyar pénzügyintézetnél vezetett számlájáról a magyar exportőr

Az átutalások bonyolult és hosszadalmas procedúrája egyáltalán nem segítette a gazdasági kapcsolatok erősödését. Ezt csak tetézte, hogy az 1920-as évek második felétől több erdélyi importőrnél is jelentős kintlévőség halmozódott fel.

A vázolt nehézségek ellenére a két világháború közötti években, igaz, erősen korlátozottan, de hozzá lehetett jutni herendi porcelánhoz. Ezzel kapcsolatban érdemes ismét kitérni a megrendelők és a vásárlók kérdésére: a termék származása, ahogy sok esetben ma is, befolyásolhatta a vásárlói, fogyasztói magatartásokat. Erre csak egy példa az aradi Szabó Albert cég egyik 1936-ban kelt levele, amelyben a tulajdonos tapasztalataira hivatkozva kérte a gyártót, hogy az új megrendéseken a Hungary felirat lehetőleg már ne szerepeljen. A kérés mögött meghúzódó okokat részletesebben nem ismerjük, de az eset azt bizonyítja, hogy a román vásárlók is érdeklődhettek a herendi termékek iránt. Mivel a levél esztétikai kifogásokat nem említ, feltételezhetjük, hogy a vérmesebb hazafiak nehezményezhették a magyar államra utaló feliratot.¹⁸ A korszak romániai közhangulatát ismerve ugyanakkor ennél is valószínűbb, hogy az ügy mögött politikai indokok húzódtak meg. Bár az eset további részleteit nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy Herend a márkajelzésén nem módosított, így továbbra is Hungary felirattal érkezett meg Aradra a kért áru.

1940 ŐSZE

Miután 1940 szeptemberében a honvédség birtokba vette a Magyarország számára visszajuttatott területeket, nemcsak a közigazgatás, hanem a privát szféra is igyekezett kapcsolatait felerősíteni vagy újonnan kiépíteni. A Herendi Porcelángyár is jó lehetőségeket látott a megnyíló piacokban, annak ellenére, hogy ezek a legoptimistább becslések szerint sem kompenzálhatták az időközben elveszített nagy, nyugat-európai üzleteket. A II. világháború kitörése és a változó európai hatalmi viszonyok miatt ugyanis a legfőbb megrendelőnek számító piacok, így Franciaország, Anglia, Belgium, Hollandia, valamint az Amerikai Egyesült Államok kapui szinte teljesen bezáródtak. A háborús állapotok következtében átalakuló gazdasági lehetőségeket felmérve a gyár vezetése kénytelen volt Magyarország szövetségesei, a korábban is jelentős exportőrnek számító Németország, valamint Olaszország és Törökország felé nyitni. Az európai porcelángyártás központjának számító Berlin azonban, az időközben német fennhatóság alá került Karlsbad környéki gyárak miatt, igyekezett a behozatalt erősen korlátozni. A Herendi Porcelángyár 1940-ig évi 60 ezer, havi maximum 5 ezer márká értékben exportálhatott készterméket a Német Birodalomba. 1940 júniusában azonban módosították az arányszámokat, amelyek az eddigieknél hátrányosab-

részére kiutalja. Ez az eljárás nagyon hosszadalmas és hónapokat is igénybe vehet, míg a magyar exportőr exportja ellenértékéhez jut.” MNL VeML XI.46.c.cc. II. 47. tétel. Exporttal kapcsolatos egyes országokra lebontott keretszámok, rendeletek, 1938.

¹⁸ MNL VeML XI.46.c.cc. I. 416. tétel. A Szabó Albert céggel folytatott levelezés, 1936.

ban érintették a magyar gyártót. Herend hivatkozva az őszi Lipcsei Nemzetközi Vásáron¹⁹ beérkezett több tízezer márka értékű megrendelésre, illetve a Német Birodalomból történő nyersanyag-behozatalra, természetesen rögtön kérvényezte a korrekciót. A következő években a rendelkezésre álló kereteket csak a folyamatos kérvényeknek és az így megítélt pótkontingenseknek köszönhetően sikerült valamelyest növelni. A német fél azonban mindvégig gondosan ügyelt hazai piacainak védelmére.²⁰

A háborús viszonyok miatt zsugorodó európai luxustermékpiacon Herend csak Német- és Olaszország irányában tudta kis mértékben növelni a kiviteli áruk mennyiségét. Ebben az egyre bizonytalanabb politikai és gazdasági helyzetben született meg az első és a második bécsi döntés, amely elvben új piacokat nyithatott meg a herendi termékek előtt. Bár 1938-tól a Csehszlovákiától visszakerült területeken több kereskedővel is sikerült üzletet kötni, az ott értékesített áruból befolyt összegek az első egy-két esztendőben nem számítottak meghatározónak. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az észak-magyarországi területeken Kassát leszámítva alig volt olyan város, ahol jelentős megrendelői kör alakult volna ki.²¹

1940 szeptemberében aztán ismét jelentős területekkel gyarapodott Magyarország. A Herendi Porcelángyár körlevélben már szeptember 18-án köszöntötte a visszatért városokban működő régi, valamint potenciálisan szóba jöhető új kereskedelmi partnereit. A rövid üdvözlések elsődleges célja a gyors kapcsolatfelvétel volt, a gyár tisztviselője az utazási tilalom megszüntetéséig ugyanis nem tudott személyesen megjelenni. Ezzel egy időben a másik oldal, tehát az erdélyi viszonteladók is érdeklődni kezdtek a gyártónál. A kolozsvári Schuszter Emil cég budapesti megbízottja például már ugyanezen a napon megjelent a fővárosi mintatárban,²² és tárgyalásokba kezdett egy lehetséges együttműködésről.²³ Schuszterék hangsúlyozták, hogy őket egyelőre kizárólag a „Kolozsvár visszatért, 1940. szeptember 11.” szöveggel díszített dísztárgyak érdeklik, és a jövőben is elsősorban az apróbb kiegészítő termékek felé igyekeznek orientálódni. Egy héttel később

¹⁹ A Lipcsei Vásár (Leipziger Messe) története a középkorig nyúlik vissza. A regionális kereskedelmi központ a 19. század utolsó évtizedében rendezett először nagy nemzetközi seregszemlét. A széles kínálatot nyújtó vásár az európai porcelángyártás és -értékesítés első számú helyszíne lett. A Herendi Porcelángyár különösen a két világháború közötti években helyezte nagy hangsúlyt arra, hogy legújabb alkotásaival megjelenjen Lipcsében. Az exportértékesítés jelentős százalékban itt kötött meg.

²⁰ MNL VeML XI.46.c.cc. II. 41. tétel. A németországi exporttal kapcsolatos általános iratok, 1940.

²¹ A visszacsatolt területek legnépesebb városa Kassa volt, de mellette a losonci, lévai, munkácsi és ungvári kereskedők is jelentkeztek Herenden 1938 decemberében. A következő években csak a kassai Pausz Tivadar számított állandó megrendelőnek, más felvidéki városok kereskedői meglehetősen kiszámíthatatlanul küldték igényléseiket a porcelángyárhoz. MNL VeML XI.46.c.cc. III. 71. tétel. Belföldi porcelángyári rendelések nyilvántartó könyve, 1938.

²² A Herendi Porcelángyár Részvénytársaság 1924-ben nyitotta meg budapesti telephelyét az V. kerület Váci út 37. szám alatt. A fővárosi mintatárban és irodában általában 6-8 magántisztviselő dolgozott, akiknek a könyvelés és gazdasági ügyek intézése mellett legfőbb feladata az itt kiállított termékek értékesítése volt.

²³ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 27. tétel. Kummer László jelentései erdélyi szakmai körútjáról, 1940.

a nagyváradai Dór Illatszer és Játéküzlet, valamint a kolozsvári Pax cég képviselői is személyesen tekintették meg a Váci utcai mintatárban kiállított termékeket. A porcelángyár vezetését a hirtelen jött és sok esetben ellenőrizhetetlen viszonteladók, illetve az általuk jelzett igények még inkább megerősítették abban, hogy egyik munkatársukat amint lehet Észak-Erdélybe küldjék. Erre a feladatra a budapesti képviselő vezetőjét, Kummer László aligazgatót jelölték ki, aki addig a fővárosi mellett a belföldi értékesítés felelőse volt.²⁴

Mielőtt továbbhaladnánk, meg kell jegyezni, hogy a Herendi Porcelángyárban készült termékekhez ebben az időszakban több forrásból is hozzá lehetett jutni. A közvetlen megrendelés mellett a magánszemélyeknek és a vidéki kereskedőknek is lehetőségük volt arra, hogy a kívánt termékeket a gyárral kapcsolatban álló nagykereskedőktől szerezzék be. Ez elsősorban a nagykanizsai Weiss Ernő,²⁵ a budapesti központú Lável Rt.,²⁶ valamint a Gulden Gyula²⁷ herendi vezérigazgató közreműködésével alapított IKER²⁸ vállalatokat jelentette. A porcelángyár kereskedelmi iratai és e cégek töredékesen fennmaradt pénztárkönyvei alapján mégis arra következtethetünk, hogy az 1940 szeptemberében megnyíló új piacok szereplői elsősorban közvetlenül a gyártóhoz fordultak igényeikkel. Ez a tény, valamint a gyár jól dokumentált üzleti könyvei, kereskedelmi levelezései egyértelművé tették, hogy tanulmányunkban kizárólag a Herendi Porcelángyárból rendelt termékekre és a vállalattal közvetlen kapcsolatban álló árusítókra koncentráljunk.

²⁴ Kummer László 1892-ben született Szombathelyen. 1931-ben lett a Herendi Porcelángyár alkalmazottja, 1938-tól aligazgatója, majd 1946-ban rövid ideig igazgatója.

²⁵ A nagykanizsai székhelyű Weiss Ernő (korábban Jacques) cég budapesti központja a Szerb utca 17. szám alatt volt.

²⁶ A Lázár Vellico János által alapított Lável porcelánkereskedelmi részvénytársaság központja Budapesten a Benczúr u. 37. szám alatt működött. A cég a két világháború közötti évtizedekben a Herendi Porcelángyár egyik fontos viszonteladójának számított.

²⁷ Gulden Gyula (1898–1979) bajor származású család gyermekeként Budapesten született, itt végezte tanulmányait, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust. Ezt követően a Budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémián szerzett újabb oklevelet. 1920 és 1922 között a Budapest Székesfővárosi Gázművek tisztviselője, 1922–1923-ban pedig már tőzsdetag, bank- és cégvezető volt. Az 1923-ban létrejött Herendi Porcelángyár Rt.-ben ügyvezető igazgatóvá nevezték ki, amely tisztségét Farkasházy Jenő 1926-ban bekövetkezett haláláig töltötte be. Ettől az évtől kezdve a vállalat vezérigazgatója lett. Legfontosabb szakmai és társadalmi szerepvállalásai: a Gerbeaud Rt. igazgatósági tagja, az Országos Magyar Iparművészeti Társulat gazdasági bizottságának elnöke, a Nemzeti Szalon igazgatósági tagja, a Statisztikai Értékmegállapító Bizottság tagja, illetve portugál vicekonzul. 1944 őszén, a nyilas hatalomátvételt követően családjával együtt kénytelen volt távozni Magyarországról. Svájcba utaztak, majd később az Egyesült Államokban telepedtek le. Itt hunyt el 1979-ben.

²⁸ Az Iparművészeti Kereskedelmi Vállalatot (IKER) Gulden Gyula alapította 1934-ben. Székhelye Budapesten, a Duna utca 10. alatt volt.

A PORCELÁN ÚTJA

Kummer László 1940. október 5-én indult el a fővárosból, hogy alig két hét alatt végigjárja azokat a városokat, amelyek az előzetes információk szerint a herendi porcelán számára piacot jelenthetnek.²⁹ Mivel az előző évtizedben mindössze néhány, részben Romániában maradt település viszonteladóival álltak kapcsolatban, ezért valóban csak személyes tapasztalat útján lehetett felmérni a lehetőségeket. Ez azonban nem ígérkezett könnyű feladatnak, hiszen a visszatért területekről mindössze két kolozsvári és egy nagyváradai céget ismertek közelebről, ráadásul korábban ők sem számítottak mindig megbízható megrendelőnek. Kummer Lászlónak meglehetősen feszes programot állítottak össze, emiatt a legtöbb településen alig néhány órája, jobb esetben is csak egy-egy napja volt arra, hogy a helyi viszonyokat felmérje és azokról sürgöny vagy levél formájában reflektáljon a budapesti központ, a mintatár felé. Beszámolóit közül sajnos kevés maradt meg, azonban e néhány is érzékletes képet fest a visszatért területek kereskedelmi életéről, az üzlettulajdonosok helyzetéről és a lakosság fogyasztási szokásairól.

Kummer vonata szombat délután futott be Nagyváradra. Az aligazgató a belvárost végigjárva azonnal feljegyzéseket készített. Első benyomásai meglehetősen kiábrándítóak voltak, hiszen az itt talált kereskedések többségét, néhány kivételtől eltekintve túlzottan vegyes profilúnak ítélte. A fővárosi porcelán- és díszárgyszalonokkal szemben itt jobb esetben is csak üveg- és porcelánáruval foglalkozó vállalkozásokat találhatott. Pedig emlékeik és üzleti könyveik tanúsága szerint a Körös-parti városban a két világháború között is működött néhány jelentősebbnek számító díszműáru-kereskedés. Kummer borús hangulatát feltehetőleg nagyban befolyásolta az is, hogy az első nap folyamán alig néhány tulajdonossal sikerült személyesen beszélnie. Ennek legfőbb oka a rossz időpontválasztásban keresendő, ugyanis a váradi kereskedők többségét jelentő izraelita felekezeti boltosok a szombatot ünnepelték. „Estefelé már néhány zsidó cég is kinyitotta üzletét így sikerült őket meglátogatnom.”³⁰ Mivel a kiküldetés kereteit meglehetősen feszesre tervezték, Nagyváradon mindössze egy nap állt az aligazgató rendelkezésére. A másnap délelőtt folytatott tárgyalásai, benyomásai sem győzték meg az aligazgatót, így következő jelentésében is sötét képet vázolt a város piaci potenciáljáról.

„A mi áraink ijesztőek számukra. Sajnos Nagyváradon, ebben a közel 100 000 lakosú városban a mi gyártmányaink tartására (méltó keretben való tartására gondolkod) nincs egy cég sem ma még.”³¹

Véleménye szerint a legfőbb problémát elsősorban nem a vállalkozások hiánya jelentette, hanem az aktuális magyarországi közhangulat, illetve az időközben kihirdetett második zsidótörvény okozta általános bizonytalanság.

²⁹ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 27. tétel

³⁰ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 27. tétel. 1940. október 6.

³¹ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 27. tétel. 1940. október 6.

Az impériumváltást követően ugyanis a visszacsatolt területeken is érvénybe léptek mindazok a rendelkezések, amelyek a zsidóság gazdasági és társadalmi szerepének korlátozására születtek. Az általános bizonytalanságot tovább növelte, hogy az új államhatalom a vállalatokkal kapcsolatban széleskörű felülvizsgálatot rendelt el, mivel 1940 előtt Észak-Erdélyben a vállalatok közel 80%-a zsidó, 15%-a román és csak a maradék néhány százaléka volt magyar kézben.³² Az állam szempontjából az volt a kérdés, hogy a gazdasági élet szereplői mennyire számítanak „megbízhatónak”. Természetesen a meghirdetett revízió első sorban a stratégiai ágazatokra vonatkozott, az üveg- és porcelánipar, valamint ezek kereskedelme aligha tartozott ezek közé. Ezt az ágazatot sokkal inkább érintette az észak-erdélyi ipartestületek létrehozása és az új iparüzési kérvények benyújtása. Utóbbi értelmében a kereskedelmi és iparüzési joggal rendelkező magánszemélyeknek 1941. április 30-ig kellett benyújtaniuk új kérelmeiket.³³ Az elbírálás során a hatályos törvények mellett figyelembe vették például a kérelmező elmúlt két évtizedben tanúsított „magatartását” is.

A zsidó tulajdonú üzleteknél a bizonytalanságot tovább növelték a zsidótörvények felmérhetetlen következményei, amelyek miatt a kereskedők többsége egyelőre igyekezett kerülni minden komolyabb üzleti befektetést. A bizonytalan státusú partnereknek természetesen a gyártók sem szívesen hiteleztek.

A közvetítők, kereskedők megismerése együtt járt a potenciális megrendelői kör feltérképezésével is. A herendi kiküldött egy nap alatt természetesen nem ismerhette meg a város fogyasztási szokásait, de a szakavatott váradi kereskedők beszámolóí jó támpontul szolgálhattak ehhez. Ezek figyelembevétel után Kummer aligazgató még borúlátóbb lett. Másnap küldött jelentésében két lehetséges stratégiát vázolt fel. Az egyik szerint a nagyobb városokban ki kell választani egy-egy olyan céget, amelyet karácsony előtt bőven ellátnak áruval, majd az ünnepekét követően az értékesítési mutatók alapján már pontosabb képet kaphatnának az adott település vásárlói potenciáljáról. A másik eljárás szerint ki kell várni egészen addig, amíg a helyzet valamelyest stabilizálódik. Ez utóbbi tekintetben Kummer az erdélyi, jelen esetben a váradi polgárság mellett főként az ide helyezendő anyaországi tisztviselő réteg megérkezésére gondolt.

A Nagyváradon tapasztaltak azért is okoztak komoly csalódást Kummer Lászlónak és a gyár igazgatótanácsának, mert Kolozsvár mellett ez volt az a nagyváros, ahol jelentős megrendelői körben bíztak. Vasárnap kora délután tehát meglehetősen pesszimista hangulatban szállt vonatra az aligazgató és továbbindult Szatmárnémeti felé. A szatmári megyeszékhelyen tapasztaltakról sajnos nincsenek információink, csak azt tudjuk, hogy a herendi megbízott október 9-én már Kolozsvárra érkezett. Az előző napot Máramarosszigeten és Nagyváradban töltötte, de úgy tűnik, egyik város sem hagyott benne mély nyomokat. A kincses városban azonban úgy tűnt, komoly érdeklődés mutatkozik a herendi termékek

³² Sebestyén – Szabó 2008: 1402.

³³ A Magyar Királyi Iparügyi Minisztérium 60.000/1940. sz. alatt rendelkezett a visszatért erdélyi ipartestületek felállításáról és az iparigazolványok felülvizsgálatáról.

íránt. A porcelángyár vezetése az észak-erdélyi városok közül Kolozsvárt ismerte a legjobban, köszönhetően a velük több éve kapcsolatban álló Fischer Kálmán valamint Kovács P. és Fiai cégeknek. A gyár megbízottja az eredeti terv szerint két teljes napot töltött volna a városban és ennek során a régi partnerek mellett az előzetes információk alapján megnevezett új viszonteladókkal is tárgyalni kívánt. A vállalat üzleti koncepciója szerint a régi jó viszonyra való tekintettel elsődleges árusítóként Fischer Kálmánra (a Fischer S. A. cégre) számítottak, de mellette kisebb kedvezményekkel és árumennyiséggel természetesen más kereskedők is szóba jöhettek. Fischer szakmai kapcsolatai, forgalma és nem utolsósorban üzlete közelsége miatt ugyanakkor aligha reménykedhetett komoly értékesítési kedvezményben az a kereskedő, aki tőle néhány háztömbnyire működtette vállalkozását. Annak ellenére sem, hogy két évvel később egy másik ügynök is megfelelőnek találta Kerekes Ernő boltját.³⁴ „Ha az üzlete nem a Fischer Kálmán cége mellett lenne, úgy nagyon kívánatosnak tartanánk mi is a kiszolgáltatását.” – jelentette a herendi képviselő 1942-es látogatását követően.³⁵

A kolozsvári lehetőségek feltérképezése után az aligazgató tovább folytatta útját Dés, Szamosújvár, majd Zilah felé. Az utolsó napokról így számolt be leveleiben:

„Nagyon gyenge városok vannak erre. Még hátra van Beszterce, Marosvásárhely. A többi város nem is jöhet tekintetbe, mint pl. Zsibó, Betlen, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós. Úgy mondják csak jelentéktelen helyek finomáru eladására.”³⁶

Közel tíz napos üzleti útjáról hazatérve Kummer László kevés pozitív élményről tudott beszámolni az igazgatóságnak. A porcelángyár mindezek ellenére továbbra is Kolozsvárt tekintette olyan elsődleges piaci központnak, ahol érdemes lehet hosszú távon beruházni. A többi város, így Nagyvárad esetében is úgy döntöttek, hogy fogadnak ugyan megrendeléseket, azonban a helyzet normalizálódásáig nagyobb üzleti ajánlatokat, új viszonteladói státusokat nem adnak ki.

MEGRENDELŐI IGÉNYEK

Kummer aligazgató látogatásával párhuzamosan megérkeztek az első megrendelések is Észak-Erdélyből. A porcelángyár iratanyagai között szerencsére megtalálhatóak azok a Megrendelői kötetek, amelyekben egészen 1944 októberéig tételesen fel vannak sorolva az egyes városok kereskedői, illetve az általuk igényelt

³⁴ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 15. tétel. 1940–1944. Kerekes Ernő kereskedővel folytatott levelezés. Kerekes Ernő kereskedése a Wesselényi u. 7. szám alatt volt.

³⁵ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 15. tétel 1942. július.

³⁶ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 27. tétel. 1940. október.

termékek ára és minőségi beosztása.³⁷ Ezek az adatok nemcsak a piaci folyamatokról, hanem a vásárlói igényekről, fogyasztói szokásokról is tanúskodnak. Bár a valódi, tehát a közvetítővel kapcsolatba kerülő vásárlók személyét, így társadalmi státusát nem ismerhetjük, a megrendelt termékek alapján leginkább csak egy-egy város és vonzáskörzetének általános igényeire következtethetünk.

A határok eltűnésével az észak-erdélyi kereskedők előtt ismét adott volt a lehetőség, hogy a herendi gyár termékeit belföldi áruként szerezhessék be. A gyártó bizonytalanságához, kivárási taktikájához képest a helyi kereskedők rögtön vásárolni kívántak, az első konkrét igénylés már 1940 szeptemberében megérkezett Kolozsvárról. A kincses város jó nevű üveg- és porcelánkereskedője, Schuszter Emil hatvan darab ajándéktárgyat szeretett volna 170 pengő értékben beszerezni. Rajta kívül az év végéig további ötven megrendelés érkezett Észak-Erdélyből, ezek több mint egyharmada meglepő módon éppen Nagyváradról, Tompa Ferenc cégétől.³⁸ Tompa októbertől decemberig tizenhárom alkalommal küldte el igényléseit, több mint hatezer pengő összértékben. A megrendelői kötetekből jól látszik, hogy a kereskedők igyekeztek inkább többször, ám egyszerre csak kisebb értékben porcelánárut rendelni, vagyis nagyobb kockázatvállalás nélkül próbálták felmérni közösségük igényeit. Sok kereskedő megfelelő tőkével sem rendelkezett, így minden új üzletet át kellett gondolnia. A dési Würzberger Frida például csak hosszas családi tanácskozást követően szánta rá magát arra, hogy felvegye Herenddel a kapcsolatot és kis értékben, elsősorban apró bonbonos tálakat, hamutálakat, vázákat és különféle kisplasztikákat rendeljen.³⁹

Természetesen voltak olyan vállalkozó kedvű és megfelelő tőkével rendelkező kereskedők is – mint például a szászrégeni Graef Ervin –, akik egyetlen hónap alatt ezeröttszáz–kétezer pengőért kérvényeztek dísztárgyakat és különböző nippeket. A közvetlen megrendelések kellemes meglepetésül szolgáltak a gyár vezetői számára, hiszen az aligazgató útja során fel sem keresett Szászréggennel például nem is számoltak komolyabban.⁴⁰

Tompa és Graef üzleteit leszámítva az észak-erdélyi kereskedők óvatosak voltak az első beszerzések során, a vásárlói igények kiszámíthatatlansága miatt nem szívesen halmoztak fel nagyobb készleteket és persze hiteleket. Ahogy az első hónapokban, úgy a következő években is döntően a dísztárgyak, főleg az apróbb nipppek, figurális alkotások iránt mutatkozott kereslet. A nagyobb értéket képviselő étkészletek egyelőre alig voltak kelendők. Graef Ervin ebből a szempontból

³⁷ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 71–72. kötet. Belföldi porcelángyári rendelések nyilvántartó könyve, 1938–1944. A továbbiakban Megrendelői kötetek.

³⁸ Tompa Ferenc 1940 és 1944 között a Rákóczi út 5. szám alatt működtette díszműáru-kereskedését.

³⁹ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 21. tétel. Würzberger Frida kereskedővel folytatott levelezés, 1940–1943. Würzberger Frida és családja Dés mellett Besztercén is rendelkezett üveg- és porcelánkereskedéssel.

⁴⁰ Graef Ervin szászrégeni kereskedése a város központjában, a Horthy Miklós tér 37. szám alatt volt található.

is különleges kivételnek számított, hiszen a szász kereskedő már második alkalommal rendelt harmadosztályú étkészleteket, szervizeket közel 750 pengőért.⁴¹

Az aligazgató személyes tapasztalataival ellentétben egyre több megkeresés futott be olyan kisvárososokból, mint Beszterce, Zilah, Csíkszereda vagy éppen Nagybánya, ahonnan az előzetes felmérések alapján nem számítottak komolyabb érdeklődésre. Ez utóbbi településen például Weiszglasz Ármin kereskedése néhány hónap alatt szinte törzsvevővé vált azzal, hogy csaknem heti gyakorisággal rendelt porcelánt a gyártól, igaz, másokhoz hasonlóan egyszerre csak kis tételben és értékben.⁴² Mellette Szabó Kálmán zilahi üveg- és porcelánkereskedése érdemel még említést: ő 1941 végéig tíz alkalommal rendelt különböző apró dísztárgyakat, illetve néhány alkalommal másod- és harmadosztályú szervizeket.

1941 folyamán havonta hat-hét megrendelés érkezett Észak-Erdélyből, és úgy tűnt, kialakult egy állandó, stabilnak mondható viszonteladói kör. Kolozsvárról öt kereskedés, köztük az 1920-as évek vége óta jelen lévő Kováts P. és Fiai küldött rendszeres igénylést a gyár címére. Mellette Schuszter Emil és Fischer Kálmán üveg- és porcelánüzletei számítottak még jelentős megrendelőnek. Sajnos az utóbbiakra vonatkozóan az üzleti levelezések hiánya miatt csak a Megrendelő kötetek összesített adatai szolgáltatnak némi információt. Az összes kolozsvári megrendelés vizsgálatakor rögtön feltűnik, hogy a kincses város kereskedői által 1941-ben feladott tizennyolc kérvény közül mindössze egy tartalmazott kisebb tételű étkészletekre vonatkozó kérést.⁴³ A többi, kivétel nélkül, több ezer pengő értékű dísztárgyat foglalt magában, leginkább 20–40 pengő közötti áron megvásárolható apró ajándéktárgyakat, vázákat, hamutálakat és kisplasztikákat.⁴⁴

Nagyváradon az első tapasztalatokkal ellentétben jelentős vásárlói potenciál mutatkozott, ami szinte kizárólag egy cégnek, Tompa Ferenc kereskedésének volt köszönhető. Mellette a herendi termékeket már több mint egy évtizede árusító Deutsch K. I., valamint a Komlós Testvérek meglepő módon csak egy-egy alkalommal fordultak közvetlenül a gyár felé. Ennek ellenére a Deutsch K. I. cég 1941 októberében, a régi kapcsolatokra való tekintettel, a hivatalos viszonteladók közé került.⁴⁵ Tompa Ferenc belvárosi üzlete a megrendelői kötetek tanúsága szerint havi rendszerességgel, olykor egyszerre akár több ezer pengő értékben is rendelt porcelánt. Ezek többsége díszáru és harmadosztályú étkészlet volt, de szinte egyedülként néhány alkalommal első osztályú szervizeket, valamint

⁴¹ A besorolást nem a porcelán minősége, hanem a rajta szereplő minták és motívumok alapján határozták meg. A másod- és harmadosztályú termékek általában egyszerűbb, könnyebben festhető díszítéssel készültek, ezeket leginkább belföldön igyekeztek értékesíteni. Bár a fehéráru, tehát a porcelánanyag azonos volt, ezek a tárgyak mégis kedvezőbb áron kerültek ki a piacra.

⁴² 1940 és 1944 között a Weiszglasz A. M. cég üzlete Nagybanán, a Rákóczi tér 16. szám alatt volt található.

⁴³ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 178. kötet.

⁴⁴ Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy Kummer László 1941 első felében 600, míg például egy mintatárban dolgozó tisztviselő 300, illetve egy gépirókisasszony 80 pengő havi fizetést vihetett haza.

⁴⁵ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 37. A vállalatigazgató levelezéseinek napi másolatai, 1941. október.

selejtecs árúkat is rendelt. A többi váradi kereskedő ezzel szemben szinte kizárólag kisebb értékű dísztárgyakat tartott üzletében. Péczely László herendi tisztviselő 1942-ben tett üzleti körútja után meg is jegyezte, hogy Nagyváradon mindennekeelőtt kisméretű szobrokra, plasztikákra van kereslet.⁴⁶

A két legfontosabb „észak-erdélyi” város mellett érdemes szót ejteni néhány kisebb, ám méreteihez viszonyítva jelentős forgalmat lebonyolító településről is. A beérkezett megrendelések alapján például kiemelhetjük Szatmárnémetit, ahol elsősorban Vágó Imre belvárosi kereskedése számított első osztályú partnernek. Vágó 1941 végéig tizenhárom alkalommal rendelt, egyszerre a legtöbbször néhány száz pengő értékben különböző dísztárgyakat. A város másik, nem kizárólag üveg- és porcelánértékesítésre szakosodott kereskedője, Grünfeld Jenő háromszor küldte el megrendelőlapját Herendre.⁴⁷ Grünfeld 1941 nyarától a helyi kínálatból hiányzó étkészletekre kezdett koncentrálni, ám úgy tűnik, kevés sikerrel. Erre utal legalábbis, hogy 1942 elején ismét csak kimondottan dísztárgyak árjegyzékeit kérte az Észak-Erdélybe látogató utazó ügynöktől.⁴⁸

Külön említést érdemel még Nagybánya, ahová nem telepítettek ugyan jelentős állami intézményeket, így nagyobb népmozgás, betelepülés sem jellemezte, mégis nagy mennyiségű díszműáru talált itt gazdára. A város egyedüli, Herenddel kapcsolatban álló üveg- és porcelánkereskedése Weiszglasz Ármin tulajdonában volt, aki az első másfél esztendőben havi rendszerességgel, összesen tizenhét alkalommal rendelt, több mint kétezer pengő összértékben apróbb tárgyakat. Feltételezhetjük, hogy 1941 júliusáig csak a lassan beinduló üzlet miatt igényelt száz pengő alatti értékben egy-egy dísztárgyat, hiszen ezt követően átlagban 400 és 500 pengő szerepelt egy-egy megrendelőlevélben.

Ahogy a magyarországi kisvárosok többségében, Észak-Erdélyben is elsősorban apró ajándéktárgyakra, különösen címerekkel díszítettek hamutálakra, csészékre, tányérokra és nippekre volt kereslet. A visszatért városok jelképeivel ékesített porcelántárgyak 1938, majd 1940 szeptembere után lettek különösen kelendőek. A visszacsatolás helyszínét és dátumát megörökítő alkotások mellett igény mutatkozott egy-egy település nevezetességével, így például Kolozsvár esetében a Szent Mihály-templom képmásával díszített tárgyak iránt is. Az első másfél esztendőben a kérelmek többsége ilyen jellegű alkotásokra vonatkozott. A címeres tárgyak sikerét az is jelzi, hogy a porcelángyár 1941 őszéig csak több mint egy éves szállítási határidővel vállalta ezeknek az elkészítését és szállítását.

A két világháború közötti magyar közhangulatot és politikát ismerve érthető a revíziós gondolatot megjelenítő tárgyak hatalmas sikere, hiszen a mindennapi használati cikkektől kezdve egészen a köztéri szobrokig, emlékművekig direkt vagy indirekt módon minden a trianoni tragédiára emlékeztette a magyar társadalmat. A politikai szövegek mellett különösen érdekesek az irredenta kultusz

⁴⁶ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 41. A vállalat működésével kapcsolatos vegyes iratok, 1942. január.

⁴⁷ Grünfeld Jenő díszműáru kereskedése Szatmárnémetiben, a Rákóczi út 27. szám alatt volt található.

⁴⁸ MNL VeML XI.46.c.aa. I. 41. 1942. január.

tárgyasult formái és ezek sokszínűsége.⁴⁹ Az első és második bécsi döntést, majd a Vajdaság visszatértét követően aztán a revízió fogalma is átalakult, ezzel pedig a tárgyak és a jelszavak mondanivalója is módosult. 1938 után a „Nem, Nem Soha” és a „Mindent Vissza” jelszavak mellett a visszatért területeket ábrázoló és az örömteli eseménynek emléket állító feliratok, ezekkel díszített tárgyak is egyre több lakásban megtalálhatóak lettek.

1940 decemberére tehát úgy tűnt, hogy a jelentősebb városokban sikerült megtalálni azokat a kereskedőket, akik az esetek többségében egyedülként kizárólagosságot kaptak a herendi termékek forgalmazására. Kolozsvár és Nagyvárad kivételnek számított, hiszen itt a vásárlói igények és a nagyobb piac miatt egyszerre több cég is értékesíthetett porcelándísztárgyakat és étkészleteket.

1941-ben a megrendelések száma egyenletesen alakult, beleértve ebbe a karácsony előtt hagyományosan megnövekedett forgalmat is. A kereskedőknek már az év első harmadában célszerű volt eldönteniük, milyen termékeket szeretnének őszre megkapni, hiszen a gyár minimum fél, az étkészletek esetében pedig akár egy éves határidővel vállalt munkákat. Az 1941 szeptemberében és októberében megnövekedett kifizetésekből jól látszik, hogy a gyártó a karácsonyi nagy rohamra majdnem minden esetben képes volt teljesíteni vállalásait. Az 1941-ben forgalmazott termékek összéről ugyan nincsenek információink, azonban a kereskedőknek juttatott rabattok éves kimutatásából következtethetünk az egyes cégek eredményeire.⁵⁰ A magyarországi rabatt-listát, tehát a legtöbb árut értékesítő viszonteladók neveit végigolvasva feltűnő az észak-erdélyi szereplők alacsony száma, az ott felsorolt 49 kereskedés közül ugyanis csak három található a vizsgált területen.⁵¹ Közülük nem meglepő módon a nagyváradi Tompa Ferenc cége kapta a legnagyobb jóváírást, 188 pengő értékben, míg a marosvásárhelyi Kieselstein Kálmán⁵² és a szatmárnémeti Vágó Imre kereskedése forgalomtól függetlenül 100-100 pengő alatti egyszeri jóváírásban részesült. Összehasonlításképpen érdemes megjegyezni, hogy a vidéki kereskedők közül a veszprémi Regényi cég forgalma volt a legjelentősebb, ők több mint 1100 pengő visszatérítésben részesültek. A három észak-erdélyi kereskedés forgalma ennek ellenére nem számított jelentéktelennek, hiszen 1941-ben átlagban 40 és 300 pengő között mozogtak a megállapított jóváírások.

A rabatt kapcsán a kolozsvári kereskedelmi cégek hiánya a legérdekesebb jelenség, különösen annak fényében, hogy a Megrendelő könyv tanúsága szerint az itteni üzlettulajdonosok a visszacsatolás utáni első másfél esztendőben jelentős forgalmat bonyolítottak le: 1941 végéig több mint nyolcezer pengő értékben

⁴⁹ Zeidler 2009: 192–267.

⁵⁰ A rabatt német eredetű szó, amely kedvezmény jelent. Ennek lényege, hogy az eladó bizonyos százalékban árengedményt biztosít a vásárlónak (esetünkben a viszonteladónak), annak forgalmi mutatóit figyelembe véve.

⁵¹ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 54. tétel, Viszonteladókkal kapcsolatos iratok, 1941.

⁵² MNL VeML XI.46.c.cc. III. 16. tétel Kieselstein Kálmán kereskedővel folytatott levelezés, 1941–1944. Kieselstein Kálmán üveg- és porcelánkereskedése Marosvásárhelyen, a Széchenyi tér 7. szám alatt volt.

rendeltek dísztárgyakat. A kolozsvári partnerek talán a fizetési feltételek be nem tartása miatt nem részesültek jelentős kedvezményben.

A kincses városnál maradvá érdeemes megemlíteni, hogy Kolozsvár a vártal ellentétben a drágább étkezészetek terén nem számított jelentős megrendelőnek. Az első másfél évben például alig ezernégyszáz pengő értékben kértek az itteni kereskedők szervizeket, illetve kiegészítőket. A lényegesen kisebb Szászrégenből 1941 nyaráig majdnem ugyanennyi étkezészetre vonatkozó megrendelés érkezett. A kolozsvári vásárlóerő hiányának, a szervizek iránti közömbösségnek több magyarázata is lehetséges. Egyrészt tény, hogy az új közigazgatás kiépítése az első hónapokban még meglehetősen nagy fluktuációval járt, így a bizonytalan kinevezések, állandó készenlétek miatt csak kevés közalkalmazásban álló család tudott, illetve mert értékesebb porcelánokba beruházni. Ahogy más városok, úgy a kolozsvári polgárok esetében is megfigyelhető, hogy inkább apró kiegészítőket vásároltak otthonaikba. A másik magyarázat, hogy az étkezészetek iránt érdeklődő polgárok, más vidéki városokhoz hasonlóan Kolozsvárott sem találtak minden esetben olyan, elképzelésüknek megfelelő étkezészetet, amelyet helyben megrendeltek volna. Mivel az étkezészet egy család elsőrangú reprezentációjául szolgált, igyekeztek azt kellő gonddal kiválasztani, erre pedig a legmegfelelőbb helyszín maga a gyár vagy a budapesti mintatár volt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy szervizek kizárólag egyedi megrendelésre készültek volna, hiszen az ismert és közkedvelt mintákkal díszített tárgyegyüttesekhez számos hazai városban hozzá lehetett jutni.

A belföldi, valamint a külföldi igénylések nagy száma miatt a porcelángyár 1941-ben továbbra is csak tág határidőkkel tudta termékei gyártását vállalni. Mivel a viszonteladók többsége csak az átvétel pillanatában fizetett, a megrendelt alkotások előállítását jelentős kiadást jelentett a vállalat számára. A helyzet 1941 júliusától annyiban változott, hogy egyes tárgyakra még többet kellett várni a megrendelőknél. 1942 januárjában a rendelést feladó cégek például már arról kaptak tájékoztatást, hogy a kommersz, azaz a különböző apró, kisebb árkategóriájú dísztárgyak iránt fokozódó kereslet miatt új rendeléseket egyelőre nem tudnak fogadni. A csíkszeredai Karda Ödön, aki addig csak néhány száz pengő összegben igényelt dísztárgyakat, például ekkoriban döntött úgy, hogy megpróbálkozik harmadosztályú étkezészetek árusításával is,⁵³ levelére azonban azt a választ kapta, hogy a kommersz iránti hatalmas igény miatt csökkent a fehér porcelánok mennyisége, ami különösen az étkezészetek esetében legalább 10-12 hónapos szállítási határidőt jelent.

A Megrendelő kötetek tanúsága szerint 1943-ban sem csökkent a vásárlási kedv, így a nagyobb városok mellett olyan települések kereskedői is jelentős kedvezményt kaptak, akikkel 1940 őszén még alig számoltak. Ilyen volt például Beszterce és Dés. A gyár az értékesítés reményében mindkét esetben engedett eredeti elképzeléseiből és hosszas mérlegelés után végül a szállítás mellett dön-

⁵³ Karda Ödön kereskedése Csíkszeredában, a Kossuth és Rákóczi út sarkán volt.

tött a szerényen felszerelt Würzberger Frida kereskedéseibe. Utazó tisztviselőjük 1941 júliusában kelt jelentésében még arról írt, hogy egyik üzlet sem felel meg herendi termékek árusításának, mivel azonban sem az érintett városokban, sem azok közvetlen közelében nem volt más üveg- és porcelánkereskedés, egy évvel később mégis tárgyalni kezdtek a lehetséges együttműködésről.⁵⁴ A kezdeti bizalmatlanság ellenére Würzberger Frida a következő években megbízható partnerré vált, 1942-ben és 1943-ben például évi 300–500 pengő értékben rendelt különböző apró dísztárgyakat.

A piaci viszonyoktól, a helyi igényektől és a kereskedők anyagi lehetőségeitől függően folyamatosan alakultak a gyár viszonteladói kapcsolatai, hol újak jöttek létre, hol pedig megszűntek a régi, megbízható üzleti kapcsolatok is. Utóbbi történt a kolozsvári Fischer Kálmán esetében, aki több mint húsz esztendősi üzleti ismeretség után 1942 júliusában arról értesítette Herendet, hogy a következő hónaptól beszünteti működését. A kincses város ezután sem maradt porcelán nélkül, hiszen a még néhány hónappal korábban visszautasított Kerekes Ernő Fischerrel szomszédos üzlete így lehetőséget kapott a herendi termékek kizárólagos forgalmazására. A jelek szerint Kerekes vállalkozása a nagy konkurens közelsége ellenére korábban is sikeresnek számított, elsősorban a magyar középosztály körében.

„Mivel utóbbi időben nála mind többen keresték a herendi porcellánt, szeretné azt bevezetni. Közölte, hogy ő az egyedüli keresztény szakmabeli cég Kolozsváron és a sok köztisztviselő és állami hivatalnok mind a vevői.”⁵⁵

Az „új” partner 1942 februárjában rögtön 2000 pengő értékben rendelt apró dísztárgyakat és meglepő módon hat darab 27 illetve 59 részes ét-, teás- és kávékészletet.

Fischer után másfél esztendővel egy másik régi partner, Graef Ervin szász-regeni kereskedő is jelezte, hogy politikai okok miatt valószínűleg be kell zárnia üzletét. Két segédje már korábban bevonult a német hadseregbe, és őt is egyre nagyobb nyomás érte a közösség részéről, ezért nem látta biztosítottnak, hogy esetleges bevonulása után felesége képes lesz-e vezetni a kereskedésüket. A család fő 1943 októberében végül valóban bevonult, további sorsát nem ismerjük, családi vállalkozása azonban megrendeléseik tanúsága szerint egy évig még bizonyosan működött.⁵⁶

A megszűnő kapcsolatok mellett újak is születtek. 1943-ban például az értékesítési térképen addig nem jelölt Szilágysomlyó üveg- és porcelánkereskedője, Duha Jenő érdeklődött a herendi dísztárgyak iránt. A szilágysági település kis-kereskedője kitartó megrendeléseinek köszönhetően, ha rövid ideig is, de árusíthatott herendi porcellánt.⁵⁷

⁵⁴ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 21. tétel. 1941.

⁵⁵ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 15. tétel. Kerekes Ernő kereskedővel folytatott levelezés, 1942.

⁵⁶ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 18. tétel. Graef Ervin kereskedővel folytatott levelezés, 1943.

⁵⁷ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 19. tétel. Duha Jenő kereskedővel folytatott levelezés, 1943.

1943 májusában a kolozsvári Textilhulladékgyűjtő Vállalat igazgatójának, Fekete Andornak a neje nyitott egy új kristály- és porcelánkereskedést a város üzleti központjának számító Wesselényi utcában. Miután Fischer Kálmán – Kolozsvár legpatinásabb – porcelánüzlete bezárt, a piacon keletkező rést Kerekes Ernő mellett Fekete Andorné igyekezett betölteni. A gyár kiküldöttje nyár végén elismerően számolt be az új üzletről, a forgalomról és az oda betérők társadalmi státusáról.

„Az üzlet főútvonalon van, új portállal, két nagy kirakattal. Berendezése szép, ízléses és teljesen új. [...] Az üzlet berendezésénél segítségére volt, a volt Fischer-cég egyik segítje. [...] Szerény véleményem szerint megérdemli a pártolást, mert üzletébe az előkelőségek és a jobb középosztály tagjai járnak.”⁵⁸

Az új kereskedelmi kapcsolatok kiépítését, az üzleti hálók újjászövését a magyar állam is igyekezett központi úton elősegíteni. 1941 nyarán például a *Honi Ipar* kiadásában megjelent egy olyan összefoglaló címtár, amely ágazatokra lebontva közölte az egyes anyaországi és észak-erdélyi üzleti szereplők elérhetőségeit.⁵⁹ Ebből számunkra most csak a visszacsatolt erdélyi területeken működő gyárak és kereskedések érdekesekek. A porcelángyártók címszó alatt ebben az időszakban egyedül a már említett kolozsvári Iris szerepelt a kötetben, rajta kívül a kerámia ágazatban Korond agyagáruai, illetve a sepsiszentgyörgyi Fayence vállalat kályhacsempéi voltak még megemlítve. Utóbbiak természetesen nem jelentettek konkurenciát a herendi gyár számára. A névtárban nemcsak gyártók, hanem kereskedők is szerepeltek. Érdekes, hogy több város esetében is olyan porcelánkereskedéseket fedezhetünk fel benne, amelyek a gyár fennmaradt iratai szerint nem álltak kapcsolatban Herenddel. Ezek közül különösen figyelemreméltó Máramarossziget, ahol a címtárban négy, porcelánt is árusító kereskedő elérhetősége van felsorolva, ugyanakkor egyetlen szigeti vállalkozó nevére sem bukkantunk a vállalat iratai között. A címtár másik érdekessége, hogy a Herend esetében az egyik legnagyobb felvevőpiacnak számító Nagyváradról mindössze két kereskedés nevét közli, közülük is csak az egyik, a Komlós Testvérek álltak kapcsolatban a Veszprém vármegyei gyárral.

A viszonteladók mellett érdemes röviden kitérni azokra a magánszemélyekre is, akik levélben vagy személyesen megrendeléssel fordultak a porcelángyárhoz. A vállalat vezetése a nagy forgalom miatt a postai úton érdeklődőket elsőként valamelyik viszonteladójához irányította, ott ugyanis – indoklásuk szerint – a vevő személyesen választhatta ki és akár rögtön meg is vásárolhatta a neki tetsző tárgyakat. Aki mégis közvetlenül a gyártót kívánt vásárolni, annak el kellett látogatnia Herendre vagy a budapesti mintatárba, és számolni azzal, hogy a kiválasztott és raktáron nem lévő alkotásra legalább fél évet kell várnia. A viszonteladóhoz irányításra példa az ismert marosvásárhelyi történész, Farczady Elek fele-

⁵⁸ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 17. tétel. Fekete Andorné kereskedővel folytatott levelezés, 1943.

⁵⁹ *A visszacsatolt Erdély gazdasági címtára* 1941.

ségének esete. Farczádyne 1942 decemberében levélben érdeklődött egy általa kiválasztott étkezésletről. A vállalat a következő választ küldte megkeresésére:

„[T]isztelettel közöljük, hogy raktárunkon az érdeklődött étkezőkészlet nincsen. Magánfeleket csakis abban az esetben áll módunkban kiszolgálni, ha gyárunkat Herenden meglátogatják. Kérjük, szíveskedjék felkeresni a városukban levő viszonteladókat, akik készséggel állnak Nagyságod rendelkezésére.”⁶⁰

Az ügy további részletét nem ismerjük, mindenesetre a levélrészlet jól tudósít a nagy forgalom kezelésére szolgáló módszerekről.

Kummer László 1940-es látogatását követően évente egy-két alkalommal a porcelángyár megbízott tisztviselője végigjárta Észak-Erdély városait. Sajnos ezekről az utakról csak töredékes feljegyzések maradtak fenn, de ezek is értékes információk a porcelánértékesítés aktuális helyzetéről. Az első másfél év változó sikeireit követően, 1942 nyarán Péczely László üzletkötő látogatta meg az észak-erdélyi partnereket. A viszonteladókkal történt találkozásokon túl, a piacon zajló konkurenciaharcba is bepillantást nyerhetünk az általa küldött úti beszámolóból:

„Találkoztam itt Kolozsvárott Eszényi Sándorral /mint modellőr volt egy ideig Herenden/. Elszólta magát. Azt mondja, hogy itt az IRISZ-nél bizonyos dolgokkal kísérleteznek, de mert nem sikerül, egyesek azon gondolkodnak, hogy felvetetik magukat a Herendi Gyárba, s ha megtanulták azt, amit akartak, illetve amire kíváncsiak, visszajönnek Kolozsvárra.”⁶¹

Bár eleinte úgy tűnt, hogy az Iris nem jelenthet konkurenciát, e beszámoló után mégis komolyabban kezdtek figyelni a kolozsvári gyár működésére. A legnagyobb problémát ugyanakkor nem az Iris vagy más hivatalosan működő vállalkozás jelentette, hanem a piacon folyamatosan jelenlévő hamisítványok és selejtes termékek. A magukat a Herendi Porcelángyár ügynökeinek, viszonteladóinak kiadó személyek ugyanis rendre igyekeztek hamisított termékeiket értékesíteni az üzlettulajdonosok körében, amivel nem csak anyagi, de e tárgyak minősége miatt komoly erkölcsi károkat is okozhattak Herendnek. 1943-ban a kolozsvári Kerekes Ernő több alkalommal is jelezte, hogy üzletében és a város más pontjain magukat herendi képviselőknak kiadó személyek jelentek meg és igyekeztek üzletet kötni. A porcelángyár fel volt készülve erre és hivatalos partnereivel közösen próbált, több-kevesebb sikerrel fellépni a hamisítókkal szemben.

„A Herendi áruval dolgozó ügynökök ártalmatlanná tétele ügyében igen tisztelt Péczely uruknak továbbra is a legmesszebbmenő támogatásomat ígértem meg, és hiszem azt, hogy fáradozásainkat siker fogja koronázni. Birtokomba jutott egy igen

⁶⁰ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 16. tétel. Kieselstein Kálmán kereskedővel folytatott levelezés, 1942.

⁶¹ MNL VeML XI.46.c.aa. VIII. 4. tétel. Gulden Gyula vezérigazgató iratai, szakmai iratok, 1941.

sikerült herendi mintát utánozó bonboniere [...] és a jövőben bármilyen olyan dolog kerülne birtokomba vagy tudomásomra, ami az Önök gyáranak művészi, erkölcsi vagy anyagi kárt okozhatna, úgy azonnal közölni fogom Önökkel.”⁶²

A viszonteladók által megrendelt termékek skálája 1941 tavasza és 1943 nyara között alig változott, csupán a visszatért városok címereivel díszített dísz tárgyak egyeduralma tört meg némileg, és egyre népszerűbbek lettek más, nemzeti motívumokkal színezett alkotások.

1943 augusztusában volt érzékelhető először a szállítási határidők csökkenése. Hiába lett azonban gyorsabb a kézbesítés, ha a közkedvelt használati és dísz tárgyra, elsősorban az import alapanyag hiánya miatt, így is hónapokat kellett várni. A megrendelések száma mindennek ellenére nem csökkent, s például a készletek közül a leginkább keresett mokkás és teás szervizek továbbra is kelendők maradtak. Ezt támasztja alá a szilágysomlyói Duha Jenő esete is, akit 1943 februárjában arról tájékoztattak, hogy a nagy megrendelői igények miatt elsősorban a régi partnerek ellátására törekednek, így a lehetséges új partnerek kiszolgálását egyelőre nem tudják garantálni.⁶³ 1943 kora őszen azonban megváltozott a helyzet, ekkortól érzékelhetően kevesebb megkeresés érkezett az erdélyi partnerektől, így a szilágysomlyói kereskedőt most már arról értesítették, hogy november végére a raktáron lévő árukból néhány ládányit minden bizonnyal küldeni tudnak majd a számára.

Főként a kisvárosi kereskedések esetében volt megfigyelhető, hogy a remélt gyors szállítás érdekében sok esetben csak a megrendelés összegét határozták meg, míg a szállítandó tárgyak és minták összetételét a raktáron lévő készletektől tették függővé. Duha Jenő 1944 januárjában például sürgős utánvétellel kérte, hogy 600 pengő összértékben kisebb tányérokat, hamutartókat, likőrös poharakat és néhány nippet küldjenek számára. A porcelángyár a raktáron lévő készletekből végül egy olyan, hatvan darabból álló szállítmányt indított útnak, amelyben 5 és 10 pengő közötti nippes és hamutartók, valamint 20-30 pengős bonbonos tálak voltak.⁶⁴ Ez a kereskedői mentalitás általános lehetett a magyarországi (észak-erdélyi) kisvárosok üzleteinek többségében, hiszen az oda betérőt, a sokszínű és mérsékelt árú kínálattal kellett lenyűgözni. A legtöbb esetben ezek a kereskedők a porcelánok mellett üveget, zománcedényeket és különböző bazári tárgyakat is árusítottak. A porcelángyár vezetése a helyi adottságokat figyelembe véve igyekezett termékeit megfelelő helyen tudni és erre akár fel is hívni partnerei figyelmét. 1944 februárjában a vállalatvezetés egyik tagja Kolozsvárott járva azt tapasztalta, hogy Kerekes Ernő üzletében, illetve annak portáljában alig láthatóak herendi termékek. A porcelángyár igazgatója rövid és udvarias levélben igyekezett a kereskedő figyelmét felhívni erre a hiányosságra.

⁶² MNL VeML XI.46.c.cc. III. 15. tétel. 1943.

⁶³ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 19. tétel. 1943.

⁶⁴ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 19. tétel. 1944.

„[K]észítményeink az Önök üzletében, illetve kirakataiban bizonyos szempontból kevésbé megfelelően vannak kiállítva. Távol áll tőlünk az, hogy Önöknek ezen észrevételből kifolyólag szemrehányást tegyünk, vagy olyan kívánságokkal lépjünk fel, amelyek teljesítésének ma talán még inkább, mint máskor, akadályai vannak. Mégis szükségesnek tartottuk az esetet megemlíteni azzal a kéréssel, hogy ha csak lehet, szíveskedjék készítményeinket azok elismert színvonalának megfelelően kiállítani.”⁶⁵

1943 végére érezhetővé vált tehát a fogyasztás visszaesése, ezt a Megrendelői kötetek egyre ritkuló bejegyzései is mutatják. Ez év októberében például már csak két megkeresés szerepel a könyvben, az egyik a kolozsvári Schusztter Emiltől, míg a másik, meglepően nagy összegben, a beszercei Csallner és Társa cégtől.⁶⁶ A gazdasági és politikai helyzet ekkor már nem igen kedvezett a porcelántermékek értékesítésének, 1944 januárjától csak Nagyváradról és Kolozsvárról érkeztek jelentősebb megrendelések. A nagybányai Weiszglasz Ármin 1944 februárjában már azt közölte, hogy a közeljövőben csak néhány, a város címerével díszített hamutárla lesz szüksége, mivel más dísztárgyak még a raktárában sorakoznak.⁶⁷ Panaszos levele ugyanakkor nem befolyásolta korábbi rendelését, amelyet a tervek szerint 1944 áprilisában szállítottak volna le neki.

Az 1944. március 19-i német megszállás jó néhány kereskedő számára járt súlyos következményekkel. Weiszglasz április 23-án kelt levelében arról tájékoztatta üzleti partnerét, hogy a hatóságok boltját bezáratták és áruit zár alá vették.⁶⁸ A zsidó üzlettulajdonos így kénytelen volt visszaküldeni az árukkal teli ládákat a feladó címére. Ezekben a hetekben számos viszonteladótól érkeztek hasonló hírek. A következő hónapokban alig maradt olyan kereskedő, akivel folyamatos kapcsolatban tudtak volna maradni. A kereskedelmi kapcsolatokat tovább nehezítették a szövetségesek egyre gyakoribb bombatámadásai és az április óta bevezetett vasúti korlátozások. Előfordult, hogy már becsomagolt, útra kész küldemények maradtak a gyártónál, a kereskedők pedig nem tudtak gondoskodni a szállításhoz szükséges, bizományos ládák visszaszolgáltatásáról.

A Herendi Porcelángyár észak-erdélyi kereskedelmi kapcsolatai végül a szovjet és román csapatok szeptemberi előretörésével párhuzamosan bizonytalan időre meg is szűntek. Az utolsó megrendelés 1944 szeptemberében a nagyváradi Tompa Ferencről érkezett, aki ez alkalommal 2500 pengő értékben kért

⁶⁵ Schusztter Emil mindössze 210, míg a beszercei vállalkozás váratlanul 10 ezer pengő értékben rendelt dísztárgyakat. MNL VeML XI.46.c.cc. III. 15. tétel. 1944.

⁶⁶ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 72. tétel. 1944.

⁶⁷ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 20. tétel. 1944. Weiszglasz M. kereskedővel folytatott levelezés, 1944.

⁶⁸ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 20. tétel. 1944. „Tekintettel arra, hogy a hatóság üzletemet bezáratta és az árut zár alá vette, nem volt módomban a küldött árut átvenni, miért is szíves elnézésüket kérem a saját hibámon kívül okozott kellemetlenségekért.” 1944. április 23. Az áru a következő napokban visszaérkezett a porcelángyár budapesti központjába. MNL VeML XI.46.c.cc. III. 20. tétel. 1944.

dísztárgyakat, azonban ahogy a nyári, úgy ez a megrendelés sem érkezett meg üzletébe.⁶⁹

* * *

Herend és Észak-Erdély 1940 és 1944 közötti történetéről szólva igyekeztünk olyan, sokak számára talán periferikusnak tűnő jelenségekre felhívni a figyelmet, amelyek ritkán kerülnek be a történelemkönyvekbe. Az impériumváltás következményeinek rövid és hosszú távú vizsgálata során egy konkrét gazdasági vállalkozás kapcsolatrendszerének szövegeire és az észak-erdélyi városok fogyasztási szokásainak általános jellegzetességére koncentráltunk. Bár a porcelánértékesítés és vásárlás az észak-erdélyi társadalom egy szűk szeletét, elsősorban a városi középosztályt érintette, a megrendelt áruk, minták és motívumok érdekes képet festenek egy-egy közösségről. Az egyik legszembetűnőbb a visszacsatolást megörökítő és 1940 őszétől szinte töretlen intenzitással árusított, a nagyobb települések címereivel ellátott dísztárgyak sikere volt. Emellett, különösen 1942–1943-ban az apró dísztárgyak, nipppek, illetve szervizek esetében a teás- és moka-készletek örvendtek nagy népszerűségnek.

Az újjászöött kereskedelmi kapcsolatokon is jól látható, hogy a két nagyváros – Kolozsvár és Nagyvárad – mellett olyan települések is jelentős fogyasztóként tűntek fel, ahol előzetes felmérések szerint a Herendi Porcelángyár nem számított komoly forgalomra. Az észak-erdélyi kereskedelmi partnerek néhány kivételtől eltekintve elsősorban mérsékelt árkatóriájú, kisebb porcelántárgyakat kerestek, csak egy-egy vállalkozó mert nagyobb étkészletekbe beruházni. A gazdasági és politikai viszonyok folyamatos változása miatt 1943 második felétől lassú átrendeződés volt megfigyelhető, ennek során különösen a nagyvárosokban, így például Kolozsvárott is új szereplők jelentek meg az értékesítésben.

A porcelángyár üzleti kapcsolatait vizsgálva olyan információk is napvilágra kerültek, amelyek a vidéki kereskedők alig ismert mindennapjaiba nyújtanak betekintést. Így például az egyes tranzakcióik mögött álló objektív és szubjektív tényezők, a közösségben elfoglalt szerepük és egyéni sorsuk.

A porcelánforgalom egészen az 1943-as év utolsó harmadáig, természetesen a helyi viszonyoktól függően, az előzetes várakozások szerint, sőt, néhol annál jobban is alakult. A Herendi Porcelángyár pénzügyi mutatóit ugyanakkor ezek az üzletek nem lendítették fel jelentősen. Észak-Erdély mindazonáltal a „kis magyar világ” éve alatt kicsi, ám kiszámítható belső piacot jelentett Herend számára.

⁶⁹ MNL VeML XI.46.c.cc. III. 72. tétel. 1944.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (MNL VeML)
 XI.46.c.aa. A Herendi Porcelángyár Részvénytársaság iratai. A vállalat vezetésével és működésével kapcsolatos iratok, 1924–1947.
 XI.46.c.cc. A Herendi Porcelángyár Részvénytársaság iratai. Kereskedelmi iratok, 1924–1947.
- A visszacsatolt Erdély gazdasági címtára*, 1941. Budapest.
Nagy Magyar Compass 1941–1942. II. kötet, Budapest.
Magyar Üveg- és Agyagújság, 1913.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ablonczy Balázs 2011: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. Budapest.
- Darvas József 1938: *Ön mit gyűjt? Gyakorlati vezető képek, szobrok, metszetek, fayance, porcellán, szőnyegek, népművészeti tárgyak, könyvek gyűjtéséhez*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1992: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Hanák Péter (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) Budapest, 27–59.
- Hanák Péter 1992: Bérház a körúton. In: Uő. (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 10.) Budapest, 97–120.
- Hámori Péter 2006: Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. Észak-Erdély 1940–1944-ben. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, 209–218.
- Illésfalvi Péter 2004: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate* (13.) Tavasz, 58–77.
- Osgyáni Gábor 2003: „Újra magyarok lettünk”. Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate* (12.) Tél, 174–194.
- Sebestyén Elemér – Szabó Péter 2008: Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén. *Századok* (142.) 6. 1383–1420.
- Szavári Attila 2004: Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben. (1940. szeptember – 1941. április). *Magyar Kisebbség* (9.) 4. 272–304.
- Szűts István Gergely 2011: *A Műhelytől a szalonig. A Herendi Porcelánmanufaktúra a Monarchia idején*. Veszprém.
- Zeidler Miklós 2009: *A revíziós gondolat*. 2. bőv. kiad. Pozsony.